

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDAGI YANGI YO'NALISHLARNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA DOLZARB MUAMMOLARI

Raximova Mohinur Qaxramon qizi

O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti magistranti,

Lingvistika: ingliz tili yo'nalishi.

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi zamonaviy tilshunoslikdagi yangi yo'nalishlarning rivojlanish bosqichlari va dolzarb muammolari haqida fikr mulohazalar yuritiladi. Tilshunoslik, tilni ilmiy o'rganish doimiy evolyutsiya va kengayish sohasi bo'lib kelgan. So'nggi o'n yilliklarda tilshunoslikda an'anaviy paradigmalarni qiyinlashtiradigan va kashfiyotning qiziqarli yo'llarini ochadigan yangi yo'nalishlar paydo bo'ldi. Ushbu yangi yo'nalishlar nafaqat til haqidagi tushunchamizni boyitibgina qolmay, balki o'ziga xos muammolarni keltirib chiqardi.

Kalit so'zlar: *tilshunoslik, yangi yo'nalishlar, rivojlanish bosqichlari, dolzarb muammolar, lingvistika, lingvistik tamoyillar, paradigmalar, til faoliyati.*

Lingvistika yoki tilshunoslik fani o'ziga xos murakkab ijtimoiy hodisa bo'lgan aloqa qurolini - tilni sistema sifatida - bir butun obyekt sifatida tadqiq va tahlil qiladi. Ayni jarayonda u turli ko'rinishlarda, shakllarda kuzatiladi. Bu ijtimoiy xarakterga ega bo'lgan tilning mohiyatidan, uni turli tomondan o'rganish, tekshirish lozimligidan va bu ilmiylik nuqtayi nazaridan mutlaqo to'g'ri ekanligidan kelib chiqadi. Lingvistika nihoyatda qudratli ma'naviyat belgisi, millat boyligi bo'lgan tilni o'rganish jarayonida quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

- Dinamik lingvistika.
- Statik lingvistika.
- Sinxron lingvistika.
- Diaxron lingvistika.
- Intralingvistika.

- Ekstralingvistika.
- Paralingvistika.
- Psixolingvistika.

Dinamik lingvistika. Dinamik lingvistika, asosan, tilni real mavjudligida, kommunikativ jarayonda turlicha vazifalarni faol bajarishda, «taraqqiyotda», o'zgarishda tadqiq qiladi. Statik lingvistika. Statik lingvistika til faoliyatidagi to'liq sinxronlashgan muayyan bir davrni (bo'lakni) ajratadi va uni tasvirlaydi. Tilshunoslikning ushbu sohasi, dinamik lingvistikadan farqli, tildagi rivojlanish va o'zgarish jarayonidan mutlaqo chetlashgan, unga yaqinlashmagan holda tilning hozirgi - zamonaviy davri bilan bog'liq ma'lum bir «qotgan» qismini - holatini tekshiradi.

Sinxron lingvistika. Sinxron lingvistika statik va struktural lingvistika bilan uzviy bog'liq bo'lib, tilning ma'lum bir davrdagi «qotgan», «turg'un» holatini tasvirlashga xizmat qiladi. Diaxron lingvistika. Diaxron lingvistika dinamik va atomistik lingvistika bilan uzviy bog'liq bo'lib, tilning taraqqiyot, til birliklarining esa rivojlanish qonuniyatlari hamda natijalarini o'rganadi.

Intralingvistika (ichki lingvistika). Ichki lingvistika til birlik-larining sistem aloqasini, munosabatini ekstralingvistik faktorlarga bog'liq bo'lmagan holda o'rganadi. Ichki lingvistikaning tadqiqot manbai bo'lib fonologiya, leksikologiya va grammatika hisoblanadi. Ekstralingvistika (tashqi lingvistika). Tashqi lingvistika tilning taraqqiyoti va vazifasini ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-tarixiy, etnik, jo'g'rofiy kabi faktorlar bilan bog'liq holda o'rganadi. Shunga ko'ra, ushbu lingvistika tilni ijtimoiy hodisa sifatida tekshiradi.

Paralingvistika. Paralingvistika bevosita nutq faoliyati bilan bog'liq bo'lib, nutq jarayonida fikr ifodalash bilan bir vaqtda yuzaga keluvchi, so'zlashuv nutqining doimiy hamrohi bo'lgan qo'l va yuz harakatlarini(imo-ishora, mimika), nutqning balandligi, ekspressiv-emotsional bo'yoq kabi qator jihatlarni o'rganuvchi sohadir.

Psixolingvistika. Psixolingvistika psixologiya va lingvistika fanlarining umumlashmasi (sintezi) sifatida nutq jarayonini mazmun nuqtayi nazaridan, kommunikativ ahamiyati, nutq aktining muayyan ijtimoiy-amaliy maqsadga yo'naltirilganligi, shunga

muvofiqligi jihatidan o'rganadi. U nutqdagi - fikr ifodalashdagi shakl va mazmun birligiga alohida e'tibor beradi.

Korpus tilshunosligi til ma'lumotlari va ulardan foydalanish to'g'risida tushuncha olish uchun til ma'lumotlarining katta to'plamlarini (korpuslar) tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu tilning o'zgarishi, chastotasi va so'zlashuvlarini tushunishga hissa qo'shdi. Hisoblash tilshunosligi birlashtiradi tilshunoslik bilan kompyuter fanlari, uchun algoritmlar va modellarni ishlab chiqishga e'tibor qaratish tabiiy tilni qayta ishlash, mashina tarjimasiva nutqni aniqlash.

Zamonaviy tilshunoslikning ushbu rivojlanish bosqichlari bizning til haqidagi tushunchamizni shakllantirdi va turli lingvistik subfilmlarda tadqiqotlar va tahlillarga ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda. Tilshunoslik dinamik va rivojlanayotgan intizom bo'lib, doimiy ravishda yangi nazariyalar, usullar va texnologik yutuqlarga moslashadi.

Zamonaviy tilshunoslikning yangi yo'nalishlari til haqidagi tushunchamiz va uning inson bilimi, jamiyat va texnologiya bilan aloqasi ufqlarini kengaytirdi. Biroq, ular kognitiv konstruktsiyalarni tasdiqlashdan tortib, til texnologiyasining axloqiy ta'siriga qadar ko'plab murakkab muammolarni keltirib chiqaradi. Tilshunoslikning kelajagi ushbu muammolarni hal qilishda, inson tili va muloqotining boy xilma-xilligini o'rganish va qabul qilishda davom etadi.

Lingvistika fani umumiylik sifatida, qayd etilganidek, turlicha xususiyliklari, sohalari orqali til sistemasini butun mohiyati, murakkabligi bilan, kommunikativ cheksiz imkoniyatlari bilan tadqiq qiladi. U ayni jarayonda qator fanlar bilan o'zaro aloqada, hamkorlikda ish olib boradi, til va jamiyat, til va tarix, til va taraqqiyot, til va tafakkur, til va nutq kabi o'ta dolzarb va o'ta murakkab masalalarning yoritilishida faol ishtirok etadi.

Kognitiv tilshunoslik metafora, tasvir sxemalari va kontseptual ramkalar haqidagi tushunchamizni kengaytirdi. Jorj Lakoff va Mark Jonson kabi tadqiqotchilar "vaqt pul" yoki "argumentlar urush" kabi metaforalar shunchaki lingvistik iboralar emas, balki asosiy kognitiv jarayonlarga asoslanganligini namoyish etdilar. Mavjud muammolar: kognitiv tilshunoslik oldida turgan muammolardan biri bu yondashuv tomonidan taklif qilingan

kognitiv konstruksiyalarni empirik ravishda qanday o'lchash va tasdiqlash masalasi. Bundan tashqari, tilni har tomonlama tushunishga erishish uchun kognitiv nazariya va generativ grammatika kabi an'anaviy lingvistik nazariyalar o'rtasidagi farqni bartaraf etish zarurati mavjud.

Sotsiolingvistika ijtimoiy sinf, etnik kelib chiqishi, jinsi va yoshi kabi omillarning tildan foydalanishga ta'sirini o'rganib chiqadi. Variatsionist tilshunoslik, xususan, jamoalar ichidagi lingvistik o'zgaruvchanlikni va til o'zgarishini boshqaradigan mexanizmlarni tushunishimizga hissa qo'shdi. Mavjud muammolar: ushbu sohalardagi muammolarga lingvistik profillash bilan bog'liq axloqiy muammolar, lingvistik stereotiplarning qat'iyiligi va barcha til navlari va lahjalarini qadrlaydigan yanada inklyuziv lingvistik tavsiflarni ishlab chiqish zarurati kiradi.

Xulosa: Til vositalarining tanlanishi – mantiqiy, psixologik, ba'zida estetik omillar bilan belgilanadi, ba'zan pragmatik omil ham mavjud bo'ladi. Demak, uslubiyat va nutqning antroposentrik tahlil qilish masalalari bir-biriga juda yaqin turadi. Lekin ular til birliklarini qay jihatda o'rganishga ko'ra farq qiladi: uslubiyat masalalarida til birliklarining qo'llanilishi, tanlanishi so'zlovchining uslubini belgilasa, matnni antroposentrik tahlil qilishda esa shaxs xususiyatlari so'zlovchining nutqi shakllanishining birinchi omili sifatida baholanadi. Ya'ni uslubiyatda tahlil va xulosa jarayoni matndan shaxsga tomon yo'nalsa antroposentrik tahlillarda esa shaxs va uning xususiyatlari uning nutqida ma'lum shakllarning voqelanishiga asos bo'ladi, deb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. R.Rasulov. Umumiy tilshunoslik (oliy ta'lim muassasalarining bakalavr talabalari uchun darslik). Toshkent – 2012.
2. Mirtojiev M. O'zbek tili fonetikasi. – Toshkent: Fan, 2013.
3. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'zME, 2019.
4. Asomiddinova M., Begmatov E. va b. O'zbek talaffuz lug'ati. Toshkent: Fan, 1984..